

ІХ

Чорногорець зараз кинувсь до свого побратима, а Леся до Петра. Забула сердешна на той час і стид, і дівочий сором: затулила йому хусткою глибоку рану, а сама так і впала на його; плаче, голосить, серденьком називає. Що їй тепер і той ясний жених, і те гетьманство? Гаряча кров б'є з рани в Петруся, промочила хустку, обмиває їй руку. Якби воля, оддала б тепер Леся душу, аби оборонити од смерті козака, що так щиро одважив за неї свою жизнь. Уже й Шрам із гетьманом, об'їхавши байрак, прискочили до того бойовища, а їй байдуже; вона плаче, вона вбивається над своїм Петрусем.

— Годі, доню! — каже Шрам. — Слізьми рани не залічиш. Дай лиш ми перетягнем її поясом. Ще, може, не зовсім лихо.

А Сомко, щоб помагати Шрамові або лютовати на комишників, він, замість того, сам давай рятувати од смерті Кирила Тура.

— Бідна, — каже, — Турова голова! Я думав, ти тільки жартуєш із мною по-давньому, аж тебе справді заморочив нечистий! Лучче б мені довіку не женитись, ніж отсе бачити тебе без пам'яті і гласу!

А про те йому й байдуже, що молода його розливається слізьми над іншим та взиває серденьком.

— Не знаю, пане гетьмане, — каже Шрам, — яке в тебе й серце, щоб возитись коло сього собаки!

— А що ж, батьку? Хіба так отсе його й покинути?

— Да нехай би пропадав ледащо, як заслужив!

— Ні, батьку, він не так думав, виручаючи з біди мою голову.

— Виручаючи з біди голову! А тепер трохи не згубив тобі молоді!

— Молода, батьку, знайшлась би й друга, а Кирила Тура другого не буде.

Леся дослухалась до його мови. «Дак от як він мене любить!» — подумала собі небога, і серце її навіки од Сомка одвернулось.

Шрам тож посупивсь. Хоть і не сказав, да подумав: «Йому жаль січового розбишаки, а що мій Петро лежить без пам'яті, про те йому й байдуже».

А Сомку не байдуже було й про Петра. Упоравшись коло запорожця, кинувсь і сюди:

— Що пан Петро? Чи єсть надія? — питає в Шрама. — Візьміть мою опанчу та припніть міждо коней.

— Гледи вже, пане гетьмане, свого запорожця, — каже понуро Шрам, — а в пана Петра єсть батько.

Та, зиявши з себе рясу, і прип'яв до коней. Положили на рясу міждо двох коней Петра да й повезли до подвір'я, придержуючи.

— От де, синку, довелось мені колихати тебе у козацькій колисці! — каже, йдучи позад його, старий батько. — Не судив тобі бог завітчатись смертними ранами за Україну, а доскочив їх за чужу молоду!

Сомко хотів положити в таку колиску й Кирила Тура, — не пожаловав своєї саєтової опанчі, як тут де не взялось двоє запорожців. Наскочили і зараз розпізнали, що сталось; не розпитували довго.

— Що це, — кажуть, — панове, ви хочете робити з нашим братчиком? Невже він такий сирота, що якби не городові козаки, то отут би й оставсь на степу, звірю та птиці на

потапу? Ні, панове! Ще зроду братчик братчика у чужих руках не кидав. Оддайте нам його! Є в нас свої ліки — зараз поставимо його на ноги.

Да не дожидаючись довго, моргнули чорногорцеві, схопили Кирила Тура, один за плечі, другий за ноги, положили поперек коней перед собою да й помчались, як тії демони. Богдан Чорногор слідом за ними. А Петра везли тихою ступою, з обережністю. Сомко повів за руку Лесю, про здоров'я питає, голубив; да вона вже до його була не та; за жалем да за тугою ні слова йому не промовить.

Проїшли за ярком, аж ось і Череваниха їде назустріч. Василь Невольник, не жалуючи, поганяє коней. Зраділа мати, як побачила свою Лесю, що вже й казати! А Шрам смутно привітав Череваниху:

— Бач, — каже, — нене, чого твоя дочка наробила. Уже де замішається ваш жіночий рід, то добра буде мало.

Посумовавши Череваниха над Петром, розпитавши в дочки, як що було, аж сплакнула да й каже:

— Уже ж, панотченьку, коли таке лихо склалось через мою Лесю, то ми з нею мусимо й запобігти сьому лиху. Везіть пана Петра до нас у Хмарище. Не будемо ночей досипати, а вже його на ноги поставимо. Я на своєму віку доволі попов'язала ран козацьких, да й Леся моя до сього діла здатна. Немов господь нам і pomoже!

Шрам ізгодивсь, щоб везти Петра просто до Хмарища; а Черевань запросив гетьмана і всіх при йому значних козаків до себе в гості.

Тоді Череваниха з Лесею поїхала попереду, щоб усе дома як слід спорядити. Дорогою Леся десять раз розказовала матері, як бивсь Петро із Кирилом Туром; і вже чи дуже, чи ні клопоталась у Хмарищі Череваниха, щоб заготовити ліжко недужому, а вона більш ні про що й не дбала. У кімнаті, де перше сама спала, послала йому на своєму ліжкові перину, убрала сволок свіжими, щонайкращими квітками, завісила вікно шитою хустиною, і вже й рідна сестра не буде така до брата, як вона була до бідолахи Петра. Гості Череваневі пили, їли, бенкетовали в Хмарищі або пробували з гетьманом у Києві за військовими речами; Череваниха їх трактовала; а в Лесі тільки було й роботи, що копати корінне, варити зілля да сидіти над недужим. Допомагав їй Василь Невольник.

Петро мій мов удруге на світ народивсь. Що йому тепер, що Леся не його суджена? Вона його любить — більш йому нічого й не треба. Чи раз же то в недузі, одкривши очі, не то вві сні, не то наяву, бачив він, як вона, нахилившись над ним, підстерігала, чи вгору, чи вниз їде його здоров'є? Як мати дитинку забавляє очима, щоб воно їй усміхнулось, так вона заглядала йому в вічі, довідуючись, чи вернувсь він ік пам'яті.

А він же то, ослабши усім тілом, жив тільки серцем, і хоть не зміг двигнути ні рукою, ні ногою, а серце билось, як вода в джерелі в криниці. Не бажав би він ні життя, ні здоров'я, коли б йому так і вмерти, дивлячись у тії очі, як у чисту воду. У саду щебече соловейко; запашний вітерець повіває в вікно крізь цвіт садовини; тихе сонечко, заходячи, грає по стіні з вишневыми вітами; коло його сидить його Леся, бере його за руку, прикладує свою долоню йому до гарячої голови... Ні, не треба йому ні життя, ні здоров'я, дайте йому отак зомліти, заснути і не прокидатися довіку! Отже здоров'є почало брати гору, наповняло козацьке тіло, як вода колодязь; і губи зачервонили, і очі заграли.

Радуються старий Шрам, радується й гетьман, а вже ніхто більш, як сама Леся. Тільки її радість схожа була на місяць під негоду: то сіяє він, як сріблом сипле, звеселяючи й поля, і села, і сади понад річкою; то зайде у хмару, і як зайде, то весь світ наче печаль покриє: річка мов мертва, без іскор, тече поміж берегами; почорніли сади; по темних полях смутно. Небога Леся то веселиться серцем, то тяжко сумує, як згадає, що мусить одна-одинок трапити молодії літа у гетьманській світлиці, слухаючи тільки військовії розправи да погриманне кубків за трапезою. Розпізнала голубонька, да пізно, що Сомко козак не до любощів. Нема в його ні того ніжного слова, ні того люб'язного погляду, що веселить дівоче серце. Гетьман він на всю губу, пишен і красен; да не згляне й не заговорить так од серця, як той бідний Петрусь. Отже треба коритись своїй долі; шкода й казати батькові або матері. Нехай і сам Петрусь про те не відає!

Став він очуняти, стала вона рідше до його надходити, ніби боїться його й соромиться.

— Чого ти, Лесю, наче ховася од мене? — каже він їй раз, піймавши її за руку.

Вона нічого йому не сказала, тільки слізки заблищали на очах.

— Не ховайся од мене, серденько, — каже Петро. — Будь мені за рідну сестру. Не судив нам бог жить із тобою, нехай оддають тебе за іншого, а я довіку не перестану тебе любити, як свою душу.

— Лучче вже зразу розійтись да й не зустрічатись! — промовила Леся да й вирвалася од його і пішла в садок виплакати своє горе на волі.

Отже не раз і після того прийде було і сяде в його коло ліжка, — сяде, заспіває яку смутную пісню; усе, що на душі єсть, усе виспіває. Нічого було й не говорять, дивляться тільки одне на одного, а що на душі робиться, усе їм розумно.

А Сомко про те не думає й не гадає; да й Шрам, і Черевань, і сама Череваниха байдуже. Бо в ту старовину, коли дівка заручена, то вже й годі, уже й не кажи що не сей, а той мені люб, а то на весь світ піде слава. Тим-то усі були й безпечні, да й самі вони, Петро із Лесею, мовчки сумовали.

Тільки що знявся Петро на ноги, аж ось надійшла Сомкові чутка, що воєводи од царя прибудуть швидко до Переяслава. Годі тоді в Череваня бенкетовати; рушив зараз Сомко у дорогу, щоб привітати їх у себе в гостині. А Шрам собі ждав не діждався генеральної ради, щоб, забравши з того боку усі козацькі потуги, іти на Тетерю. Череванісі було на думці гетьманське весілля, а Черевань рад був гуляти хоть довіку між веселим козацтвом. І так між собою урадили, щоб їхав він із дочкою під Ніжень до свого шуряка Гвинтовки, осаула полкового ніженського; а Шрам з сином мав їхати у Переяслав до Сомка, гетьмана, і щоб, одбувши воєвод, справити гетьманське весілля на всю Україну, і на весіллі разом усю старшину до походу на Тетерю приклонити да зразу його мов сіткою й накрити, щоб не було двох гетьманів на Україні.

Як ось виїжджають за Броварський бір, за піски, аж із Переяслава до Сомка гонець курить. Хто ж той гонець? Сам переяславський сотник, Іван Юско. Скоро наші розпізнали таке диво, зараз наче хто й сказав усякому, що склалось щось недобре.

— Із якими вістьми? — питав гетьман.

— Бодай і не казати, пане ясновельможний!

— Що? Невже татаре?

— Гірш од татар! Із одного Васюти народилось тобі, пане гетьмане, четверо, коли не лічити Іванця!

— Да кажи просто, щоб тобі язик усох! — крикне Сомко.

— Лучче, якби всох, пане гетьмане, ніж возвіщати тобі таку вість! Зіньковський, миргородський і полтавський поклонились Іванцеві!

— Як? Мої полковники перейшли до Іванцевого боку?

— Усі троє, як чуєш, пане гетьмане.

— І миргородський, і полтавський, і зіньковський?

— Усі троє; оставсь при нас по сей бік Ніженя тільки лубенський да гадяцький.

— Чому ж мені не дано звістки?

Ще не пройшло й дня, як прийшла вона у Переяслав.

— Що ж? Як? Чи коли? Хоть розкажи толком.

— А от як, — каже сотник Юско. — Їздив наш бурмистер до князя Ромодановського з грошима у московську казну; аж чує, що князь у Зінькові. Завернув туди, аж там Остап миргородський і Дем'ян полтавський з старшиною; бенкетують усі у зіньковського Грицька. Ну, се ж іще нічого. До князя — аж у князя повно запорожців, і все з тих гольтяпак, що, попропивавши худобу, служили в козаків по дворах, а далі, не звикши слухати господаря, повтікали п'янствувати на Запорожжє. Пізнали деякі бурмистра. «Чи не од крамаря, — кричать, — уже вибачай, ясновельможний, У сім слові, — чи не од переяславського крамаря до князя? Чорта з два тут поживитесь! Ось ми вас, городових кабанів, хутко впораємо!» Розслухається, аж тут ось яка вродилась новина — богдай мені не чути і не казати! Князь із Іванцем побратавсь, зове його гетьманушкою запорозьким, оддав йому поки що Україною по Ромен владіти.

Сомко аж за голову взявся.

— Миргородський, — каже, — полтавський... проміняти мене на Іванця! Ні, пропала вже, бачу, лицарська честь на Вкраїні! Положили ми її з батьком Богданом у домовину! Да гляди лиш, — каже Юскові, — чи правда ще сьому?

— Ой, коли б то сьому була брехня! — одвітує Юско. — Так отже істинно, що Іванець у Зінькові гуляв в князя. Бачив його бурмистер, так як ти мене, пане ясновельможний. А запорожці, кажуть, велику ласку у царя мають і чого попросять, усе цар по їх робить. Тим-то князь, зазвавши полковників до Зінькова, погодив їх, царевим словом, слухати Іванця як гетьмана. А в нас тепер бач, як завелось? Що кожен себе гледить, аби йому було добре. Запобігаючи царської ласки, усі троє згодились, щоб Іванець по Ромен Україною правив.

— Так, так! — каже гірко Сомко. — Гетьмануй над нами хто хоч — чи лицар, чи свинопас, — аби ми полковниковали. О, неситая жадоба старшиновання! Тепер-то я побачив тебе в вічі. Гнешся ти перед усякою поганню в дугу, аби тільки верховодити над іншими!.. Ну, а Васюта ж? І той поклонивсь Іванцеві?

— Ні, мабуть, — одвітовав сотник Юско, — бо, каже бурмистер, попившись, запорожці і на Васюту похвалялись да й на всю городову старшину недобрим духом дишуть, а найбільш тії, що з винників да з парубків, що которого хазяїн коли вдарив або злаяв, то вже тепер похваляються за все оддячити.

— Ось якими новинами привітають нас у моїй Гетьманщині! — каже, гірко усміхнувшись, Сомко до Шрама. — Ну, да ще помір'яємось, чия візьме. О, да й провчу ж я своїх зрадників!

— Що ж ти, сину, думаєш чинити? — спитав Шрам.

— А що ж! Їхати до Переяслава, постягати до обозу підручній мені полки да й стояти хоть проти цілого світу! Що мені тії князі да бояре? Що се вони видумали — шматовати Україну? Наше право козацьке, ніхто міждо нас не втручайся! Де два козаки, там вони третього самі судять. Побачимо, чия буде сила!

— І отсе, — каже Шрам, — замість війни з недоляшком Тетерею, заведеться війна між сьогобочними полками! Бо вже коли загарбав у свої руки Іванець три полки, то без бою його з України не випреш. А Васюта собі підніметься, бо за ним уся Сіверія, уся Стародубівщина потягне. Дожидайтесь же тепер, паволочане, поки Сомко справиться з своїми ворогами! Коли б іще під сю заверюху сам Тетеря не переліз через Дніпро; бо в них з ляхами щось таке вже компонується.

— Ну, а що ж би ти робив, батьку? — питає гетьман. — Порадь мене своєю головою; я тебе послухаю.

— От що я тобі пораяв би! Їдь лиш ти у Переяслав да пиши листи до усіх полковників, щоб убоялись бога да подумали про козацьку славу, що ось Іванець простягає руку, щоб її скаляти, внівець обернути. А я тим часом поїду з Черванем у Ніжень. Я одкрию божевільному Васюті очі, що й сам пропаде, і другим наробить лиха, як не буде за тебе держатись. Нехай лиш він приложить свої потуги до твоїх; тоді в усякого руки опустяться, а твої полковники знов до тебе вернуться.

— Нехай тепер вертаються, а вже не я буду, коли не зроблю з ними так, як покійний гетьман із Гладким.

— Ну, не хвались іще, синку, да богу молись, — сказав понуро Шрам. — Тоді скажеш гоп, як перескочиш. Не тратьмо дармо часу, попрощайтесь.

Прощались і роз'їхались. Ніхто нікому не сказав на прощання веселого слова. Усім на серце пала тяжка туга, мов перед яким великим горем.

— Еге-ге! Бачу, бачу, куди доля хилить Україну! — говорив сам собі Шрам, понуривши голову, їхав позад усіх, не хотів ні з ким розмовляти. — Невже ж, — каже, — отсе справді усе й розкотиться, як горох із жмені? Невже ж на те козаки воювали і кров свою проливали, щоб пропала козацька слава порошиною з дула?

Да й згадав старий смутну пісню, що зложив божий чоловік, як умер батько Хмельницький:

Чи вже ж дармо тая безщасна Україна богові молила,
Щоб міцна його воля з-під кермиги лядської слобонила,
На позор да поругу невірним не давала, щастям наділяла, —
Чи вже ж дармо вона богові молила?

«Мабуть, що дармо, — думає собі Шрам, — мабуть, не така божя воля, щоб Україна з упокоєм хліба-солі уживала! Чи, може, приходить уже кінець світу, що возстане свій на свого? І звідки ж підіймається хмара, боже ти мій милий?.. Запорожже перше було гніздом лицарства козацького, а тепер виводить тільки хижих вовків да лисиць. Отсе, мабуть,

дожились вражі сини до порожніх кишень, то й заводять між народом трусу, щоб під каламутний час людським добром поживитись. Завидно, мабуть, стало проклятим сіромахам, що в городового козака повно в господі. А який же враг посилав на Запорожжє, як, по розгромі ляхів, усякому було вільно займати займанщину? Ні, ось підем лицарювати!.. П'янствовати да баглаї бити, а не лицарювати!.. Пожалуй, інші спасенні душі справді одбігли займанщини, яко суєти мирської; а другий розбишака пішов у Січ, аби не робити діла на господарстві. От і налицарювали! Утішайсь, Україно, своїми дітками! Іванець підлестивсь до січовиків да тепер і коїть з-під руки в князя, що хоче. Бачу, до кого він добирається, — хоче Сомкові дружби доказати, да ще ж бог нас не зовсім покинув; іще, може, набереться сотня-друга вірних душ на Україні!»

Мізкуючи так, слухає, аж іспереду піднявся якийсь галас. Косили над дорогою косарі, а один упивсь да й простягсь серед шляху; а Василь Невольник, мабуть, задрімав да й наїхав; от і зчинилась заверюха. Завзятий під ту чорну раду сільський люд ізробився.

Шрам стиснув коня острогами і підбіг швидше до ридвана.

— Кармазини! — гукали п'яні косарі. — Ізнов розплодилась вельможна шляхта поміж миром! Да нам не вперше викошувати сей бур'ян по Україні!

Да й точаться до ридвана, махаючи косами. А один преться з сокирою, щоб притьмом колеса рубати.

— Геть, іродові душі! — крикне на них Шрам. Побачивши перед собою попа, усі зараз трохи й зупинились.

— Що се? — каже Шрам. — Чи ви турки, чи татаре, що нападаєте на подорожніх! Чи в вас християнська душа, чи вже і бога й віру забули?

— Ні, панотче, — обіззавсь один, — не забуде чоловік християнської віри довіку! Та як же стерпіти, коли притьмом давлять кармазини людей по дорогах?

— Да ще, слава богу, в нас руки не в кайданах! — озвалось уже двоє чи троє. — Ще не попустимо глумитись над собою! Буде вже й того, що один свиту золотом гаптує, а інший, може, й сірячини не має; один оком своїх сіножатеї не займе, а ми ось із половини косимо. А вибивались із-під ляхів усі укупі.

— Так! Бачу, бачу! — каже сам до себе Шрам. — Усюди пробралась із Запорожжя халепа!

— Із Запорожжя! — кажуть. — Де тобі, панотче, із Запорожжя? Це все наші городові коять, а на Запорожжі усяк рівен. Нема там ні панів, ні мужиків, ні багатих, ні вбогих.

— Біднії, сліпорожденнії ви діти! — сказав їм крізь сльози Шрам. — Нехай господь змилується над вашою темнотою! Пустіть коней, пустіть! Не заступайте дороги, а то я призову на ваші глави проклятіє господне!

— Ну, вже пустімо, нічого робити, — кажуть косарі, розходячись по боках дороги. — Знав ти, панотче, що сказати! А вже якби не ти, то ми б дізнались, із якого дерева повиточувані спиці в ридвані. Не оборонили б його й позлотистії цяцьки, що дурнії ляхи повимудровували!

— Нехай вас бог помилує! — каже од'їжджаючи Шрам. — У тяжкому недузї ви ходите! Проклят, проклят химородник, що заморочив вам голови!

Отакі пісні слухали наші подорожні до самого Ніженя. Чи заїжджав Шрам до кузні

підковати коню підкову — у кузні коваль, забувши про залізо в горні, балакав з хуторянами про чорну раду:

— Що ви, — каже, — лагодите чересла та лемеші? Лагодьте лучче батьківські списи, бо буде хутко усім робота. Їхали в Ніжень запорожці, дак казали, що знов піднявсь такий гетьман, як Хмельницький.

Чи сходилась де у селці між миром судня рада — діди, замість щоб укладати громаді суд, розказовали, звідки почалось козацтво і як увесь мир вибивсь був із-під ляхів і недоляшків на волю.

— Що тепер за державці козаки? — каже інша сива борода (бо тоді поважні посполитії люде носили бороди). — Ще з такими можна поборотись. То он як за Наливайка або за Павлюги були ляхи-державці да недоляшки! Один над сотнею сіл! Та і з тими якось же наші справлялись. Он, як був Кисіль або Вишневецький Єрема... Батечки! Було йдеш, чумакуючи селом: «Чие село?» — «Вишневецького». «Чиї лани?» — «Вишневецького». «Чие староство?» — «Вишневецького!..» Та й за тиждень не та перейдеш його держави. Знаєте, робили тії великії пани з королем, що хотіли, дак усі городи й пригороди пороздавав їм король то на староства, то на волості. Да й з такими ж то, кажу, дуками батьки ваші справлялись.

Отак як зачне оповідати, мов із письма беручи, сива голова, то судня рада й про свій суд забуде.

— Ну, як же, як вибивались наші з-під лядської кормиги? — питають молодші.

— Ге, як? Бог нашим помагав. Ляхи да недоляшки думали, що як притопчуть козака або посполитого, то й лежатиме, мов хворостина на греблі; мали вони нас за скот несмислений. А наш брат, сірома, у своїй драній свитині щодень, щоніч з плачем зове на поміч бога. Ляхи да недоляшки тонуть було у перинах, п'ють, гуляють, а наш брат, як той невольник до отця-матері, озивається до бога, перед богом душу свою, як горюшу, негасиму свічку, ставить: тим-то й не слабло наше серце, тим-то ми сміливо рушали супроти нечестивої сили, і господь повсякчас помагав нам!

Да отак гуторить-гуторить сільська громада да й зачне ту Хмельнищину до свого часу прикладувати, зачне перебирати, як хто з козацької старшини розбагатів і з чого-то так на Вкраїні стало, що в одного ні ґрунту, ні хатини немає, треба в підсусідках проживати, а другий на свої лани людей не назоветься, за всю осінь не обореться. От інший тут знов прийме річ да й піде про займанщини викладовати:

— Як слобонили наші з божою поміччю од ляхів Україну, дак тоді по обидва боки Дніпра уся земля стала козакам спільна і обща. От і давай ділити по полках Україну: одні села до одного полку, а другі до другого тягнуть, і у полковому городі судову справу собі мають. Ну, а в полках осягли козаки й позаймали землі під сотні, а в сотнях під городи да під села; а там уже під свої двори, хутори да левади. От би, здавалось, і добре, та горе, що старожитні козаки, що з предку-віку козаками бували, військовій черні позавиділи, не схотіли ділитись рівно. «Які вони, — кажуть, — козаки? Їх батьки та діди зроду козацтва не знали. Зробимо перепис, і хто козак, той вольность козацькую матиме, а хто пахотний хрестянин, той нехай свого діла гледить!» Зчинилась була буча не мала: поспільство свого козацтва рішатись не хотіло, що ледві покійник Хмельницький утихомирив. І ото, которі

багаті, що на добромu коні збройне до обозу могли виїжджати, тії zostались козаками і до леестру козацького записані; котрі ж ходили піхом, дак zostались у поспільстві (опріч міщан, що по городах торги і комори крамніі мали), осіли на рангових або на магістратських та на чернечих ґрунтах, або у шляхти та в козаків підсусідками, а інші zostались козацькими підпомічниками, що двадцять-тридцять чоловік одного козака споряджають. Сі б то, може, й собі, як от і ми, козацької вольності пошукали, коли ж несила! Як старшина з гетьманом розпорядила, так і zostалось. Давай посполитий до скарбу і подачку од диму, давай і підводу, і греблі по шляхах гати, а козак, бач, нічого того й не знає. Прийде, було, полковник або військовий старшина до гетьмана: «Благослови, пане гетьмане, зайняти займанщину!» — та й займе, скільки оком закине, степу, гаїв, сіножатей, рибних озер, і вже це його родова земля, уже там підсусідок хоч живи, хоч до другого державці, коли не любо, вбирайся. Знов прийде сотник чи осаул, чи там який хорунжий полковий до полковника: «Благослови, батьку, зайняти займанщину!» — «Займи, синку, скільки конем за день об'їдеш». А сотники козакам займанщини по всій сотні роздавали. Оборе плугом, обнесе копиями, ровом обкопає або огрядничить коляками, та вже й не суньсь туди наш брат; де заб'є на болоті палю, там уже ти млина не будуй: сам він або його діти збудують. Отак-то, братці, отак-то, діти, тії багатирі, тії дуки-срібляники з голоти розплодились! У Хмельницину рідко який шляхтич зачепивсь на Вкраїні, приставши у козацтво, а тепер їх не перелічиш! Деякі повилазили знов із Польщі та повипрошували в гетьмана батьківщину або материзну; а більш сього вельможества із козацтва таки начинилось. І вже інший і забув, із чиїм батьком разом до війська у сіром'язці йшов. Той же zostавсь ув убожестві, а йому фортуна на війні послужила, у старшину, у значне козацтво ускочив, а далі займанщину зайняв, свиту гаптує, а ми сімряги мовчки латаємо. Отак-то, братці! Отак-то, діти!

А Шрам збоку слухає-слухає, да не знає, що вже тим навісним речникам і казати.

«Нічого й речей дурно тратити, — думає собі. — Тут, бачу, довго хтось поравсь, а не хто більш, як отії проклятії комишники! Бач, яку старовину розворушено! Тоді ж і бог благословив проти гордих дуків да беззаконної шляхти ставати; а тепер Іванець для своєї користі роздуває старе огнище. Темний люд закарбовав собі в голові кармазини да нашійники, так тепер тільки тюкни, він по готовому сліду безумнії речі й городить, сам себе возмуцає, а лукавий Іванець тим часом до свого добирається! Велика буде милость божа, як ми його подужаємо!»